

Murat Şengöz
Dr
Serbest Araştırmacı
muratsengoz74@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6597-0161>

Modern Toplumda Bilgi, Güç ve Etik Arasında Faustçu Bir Yolculuk

*A Faustian Journey Through Knowledge,
Power, and Ethics in Modern Society*

Makale Kategorisi (Araştırma Makalesi / Research Article)

Geliş Tarihi / The Date of Received: 27.05.2025

Kabul Tarihi / The Date of Accepted:26.06.2025

Yayın Tarihi / The Date of Published:28.07.2025

Atıf / Citation

Şengöz M. (2025). Modern Toplumda Bilgi, Güç ve Etik Arasında Faustçu Bir Yolculuk, Yeni Fikir Dergisi, 17 (34), 79-91

Sengoz M.. (2025). A Faustian Journey Through Knowledge, Power, and Ethics in Modern Society, The Journal of Yeni Fikir, 17 (34), 79-91

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

Modern Toplumda Bilgi, Güç ve Etik Arasında Faustçu Bir Yolculuk

Öz

Bu çalışma, Goethe'nin Faust eserini modern bireyin etik, epistemolojik ve vicdani krizleri bağlamında sosyolojik olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Faust'un bilgiye ulaşma arayışı, bireysel bir tutkunun ötesine geçerek, modern toplumda bilginin araç sallaşması, vicdanın bastırılması ve toplumsal eşitsizliklerin görünür hâle gelmesi gibi yapısal sorunları da temsil etmektedir. Çalışma, kuramsal temelde Zygmunt Bauman'ın "akışkan modernite", Michel Foucault'nun "bilgi-iktidar ilişkisi", Max Weber'in "araçsal akıl kavramları" ile Judith Butler, Nancy Fraser ve Carl Jung'un yaklaşımlarını bir arada değerlendirerek disiplinlerarası bir çözümleme sunmaktadır. Faust, Mefistofeles ve Gretchen karakterleri üzerinden birey-toplum, bilgi-güç, vicdan-etik ve cinsiyet-eşitsizlik eksenlerinde derinlemesine analizler yapılmıştır. Yapılan çözümlemeler, bilgi çağında bireyin yaşadığı kimlik bunalımı, etik sorumluluk eksikliği ve toplumsal adalet arayışının hâlâ Faustçu bir düzlemde sürdüğünü göstermektedir. Eser, bu yönüyle yalnızca edebi değil; sosyolojik, felsefi ve kültürel bir uyarı metnine dönüşmektedir.

Anahtar kelimeler: Faust, bilgi toplumu, etik, vicdan, toplumsal cinsiyet, modern birey, sosyolojik kuram.

A Faustian Journey Through Knowledge, Power, and Ethics in Modern Society

Abstract

This study aims to examine Goethe's Faust through a sociological lens, focusing on the ethical, epistemological, and moral crises of the modern individual. Faust's quest for knowledge transcends a personal ambition and reflects broader structural issues in contemporary society, such as the instrumentalization of knowledge, the silencing of conscience, and the perpetuation of systemic inequality. The analysis employs a multidisciplinary theoretical framework, incorporating Zygmunt Bauman's "liquid modernity," Michel Foucault's knowledge-power relationship, Max Weber's concept of instrumental rationality, as well as insights from Judith Butler, Nancy Fraser, and Carl Jung. Through the characters of Faust, Mephistopheles, and Gretchen, the study explores tensions between individual and society, knowledge and power, conscience and ethics, and gender and marginalization. Findings suggest that the modern subject continues to navigate Faustian dilemmas in the digital age, where identity crisis, ethical disengagement, and demands for social justice remain highly relevant. In this context, Faust emerges not only as a literary classic but also as a sociological and philosophical warning text for our time.

Keywords: Faust, knowledge society, ethics, conscience, gender, modern subject, sociological theory.

1. GİRİŞ

Johan Wolfgang von Goethe'nin Faust adlı eseri, yalnızca Alman edebiyatının klasikleri arasında yer almakla kalmaz; aynı zamanda insan doğasının bilgiye duyduğu sınırsız arzuyu, bu arzusun doğurduğu etik ikilemleri ve vicdanın zamanla bastırıldığı bir dünyadaki bireysel çatışmaları yansıtan çok katmanlı bir metindir. Eserin felsefi derinliği, karakter yapılarının psiko-sosyolojik açıdan analiz edilebilirliği ve temalarının çağdaş geçerliliği, onu yalnızca edebi değil; aynı zamanda felsefi, sosyolojik ve kültürel çözümleme için verimli bir zemin hâline getirmektedir (Goethe, 2006).

Faust'un bilgiye ulaşmak adına ruhunu Mefistofeles'e teslim etmesi, görünüşte bireysel bir trajedi gibi görünse de; derinlemesine bakıldığında modern bireyin bilgiyle kurduğu araçsal ilişki, etik sorumlulukla yaşadığı gerilim ve kimlik bunalımı gibi temel sorunlara dair alegorik bir temsil sunar. Zygmunt Bauman'ın "akışkan modernite" kavramı çerçevesinde, Faust'un doymak bilmeyen arayışı sabit değerlerden uzak, değişken ve belirsiz bir kimlik kurgusunu yansıtır. Michel Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisi ise, bilginin salt öğrenilen bir içerik değil; birey üzerinde kurulan bir iktidar mekanizması olduğunu göstererek Faust'un dönüşümünü açıklamada işlevsel hâle gelir. Max Weber'in "amaçsal akıl" kavramı da, Faust'un bilgelikten faydacılığa yönelişini ortaya koyan rasyonalite biçimini tanımlar.

Diğer yandan, karakterler arası güç ilişkileri de yalnızca bireysel düzeyde değil; toplumsal eşitsizlikleri görünür kılmak açısından da önemlidir. Gretchen'in hikâyesi, toplumsal cinsiyet, temsil eksikliği ve mağduriyet kavramları çerçevesinde Judith Butler, Nancy Fraser ve Kimberlé Crenshaw'un görüşleriyle birlikte değerlendirildiğinde; eserin yalnızca bir birey anlatısı değil, bir sistem eleştirisi olduğu da ortaya çıkar.

Bu çerçevede çalışmanın temel amacı, Faust eserini çok disiplinli bir yaklaşımla ele alarak; bilgiye ulaşma arzusunun bireyde ve toplumda nasıl etik, psikolojik ve sosyolojik gerilimlere yol açtığını analiz etmektir. Faust'un içsel yolculuğu, Mefistofeles'in gölge niteliği ve Gretchen'in toplumsal sessizliği üzerinden modern bireyin kimlik krizleri, ahlaki sorumluluktan kaçışı ve vicdani kopuşu değerlendirilecektir.

Günümüz bilgi toplumunda bireyler, neredeyse sınırsız erişim imkânına rağmen bu bilginin sorumluluğunu taşımakta zorlanmakta; hakikat yerine performans, değer yerine fayda ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle Faust yalnızca tarihsel bir karakter değil; çağdaş öznenin sembolü olarak yeniden okunmalıdır.

Bu çalışmanın temel araştırma sorusu şudur: Goethe'nin *Faust* eserinde, bilgiye ulaşma arzusunun bireysel ve toplumsal düzeyde yarattığı etik ve vicdani çatışmalar sosyolojik olarak nasıl temsil edilmektedir? Bu soruya yanıt aranırken, çalışmada modern bireyin kimlik parçalanması, güç ilişkileri, toplumsal cinsiyet eşitsizliği

ve vicdanın işlevsizleşmesi gibi temalar çok katmanlı bir biçimde ele alınmaktadır. Çünkü günümüzde, her geçen gün biraz daha fazla dijitalleşen bir toplumsal bağlamda, bilgiye erişim artık etik bir tarafsızlık alanı olmaktan çıkmakta; bilginin kimler tarafından, hangi amaçla ve hangi algoritmik filtrelerle üretildiği sorusu daha fazla önem kazanmaya devam etmektedir (Floridi, 2021; Boddington, 2020).

2. METODOLOJİ

Bu çalışma, Johann Wolfgang von Goethe'nin Faust eserini sosyolojik, felsefi ve edebî bağlamlarda disiplinlerarası bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel bir yorumlayıcı analiz çerçevesinde yapılandırılmış olup, metinsel çözümleme ve kuramsal yorumlama yöntemlerine dayanmaktadır. Temel amaç, Faust'un içerdiği bireysel ve toplumsal temaları, modern sosyolojinin temel kuramlarıyla ilişkilendirerek çok katmanlı bir anlam evreni ortaya koymaktır.

2.1. Metin Temelli Yorumlayıcı Yöntem

Yöntemsel olarak çalışmada öncelikle edebî metin çözümlemesi kullanılmaktadır. Goethe'nin anlatı kurgusu içerisinde yer alan karakterler, olay örgüsü, semboller ve diyaloglar; metnin içerdiği sosyolojik anlam katmanlarını açığa çıkarmak amacıyla derinlemesine okunmuştur. Özellikle Faust, Mefistofeles ve Gretchen karakterlerinin çatışmaları, bilgi, güç, arzu, vicdan ve mağduriyet ekseninde değerlendirilmiştir.

2.2. Kuramsal Yaklaşım

Çalışmada metin yalnızca edebî değil, aynı zamanda sosyolojik ve felsefi kuramlarla birlikte okunmuştur. Zygmunt Bauman'ın (2000) "akışkan modernite", Michel Foucault'nun (1980) "bilgi-iktidar", Max Weber'in (2002) "akılcılaşma" ve Judith Butler'ın (1990) "toplumsal cinsiyet" kuramları, analizde teorik çerçeveyi oluşturmaktadır. Böylece Faust, yalnızca bir bireyin içsel çatışmasının öyküsü değil, aynı zamanda modern bireyin ve toplumun etik krizlerinin alegorik temsili olarak ele alınmaktadır. Bu kuramlar, yalnızca Faust karakterini değil; modern bireyin yapısal olarak karşılaştığı dönüşüm ve kırılmaları anlamak açısından seçilmiştir. Bauman, bireyin kimliğinin belirsizleştiği akışkan bir modernite tasviri sunarken; Foucault bilgi ve iktidar ilişkisinin etik arka planını açar. Butler ve Fraser, toplumsal cinsiyet ve adalet meselelerine odaklanırken; Jung, bireyin içsel çatışmalarını anlamamıza olanak verir. Böylece kuramlar, bireysel hikâyenin kolektif izdüşümünü yakalamak açısından birbirini tamamlayıcı rol oynar. Bu çalışmada güç kavramı yalnızca bireyler arası çatışma veya baskı ilişkisi olarak değil; aynı zamanda bilginin üretildiği, saklandığı ve kontrol edildiği kurumsal alanlarda temerküz eden yapısal iktidar biçimleri olarak ele alınmıştır.

2.3. Tematik Analiz

Yorumlama sürecinde metin dört ana tema etrafında incelenmiştir: (1) bilgi ve kudretin etik sınırları, (2) vicdan ve içsel yüzleşme, (3) kadınlık ve mağduriyetin toplumsal temsili, (4) modern teknoloji ve bilgi çağında bireyin yabancılaşması. Her bir tema, karakterler aracılığıyla açılanarak sosyolojik bağlamda tartışılmıştır.

2.4. Sınırlılıklar

Bu çalışmada Faust birincil kaynak olarak ele alınmış olup, farklı yorumlayıcı geleneklerden gelen ikincil kaynaklarla desteklenmiştir. Yöntemsel olarak tarihsel bağlam ve metinlerarası analiz derinleştirilebilirdi; ancak odak noktası sosyolojik okuma olduğundan, metne içsel bir okuma temel alınmıştır.

3. KURAMSAL ARKA PLAN VE LİTERATÜR TARAMASI

Avrupa'nın Goethe'nin Faust eserinde işlenen bilgi, arzu, vicdan, kimlik ve etik gibi temalar yalnızca bireysel bir psiko-ahlaki süreci değil, aynı zamanda modern toplumun yapısal dönüşümlerini de temsil eden kavramlardır. Bu nedenle Faust anlatısını anlamlandırmak, yalnızca edebî ya da felsefi değil; aynı zamanda sosyolojik bir bakış gerektirir. Bilgiye ulaşmanın doğası, güce dönüşme potansiyeli, toplumsal normlarla çatışma ve öznenin içsel bölünmüşlüğü gibi süreçler; modern sosyolojinin temel kuramları ışığında çok katmanlı olarak ele alınabilir. Bu bölümde, Faust'un karakter yapısı, içsel çatışmaları ve eylemlerinin toplumsal bağlamı, belirli düşünürlerin kuramları doğrultusunda analiz edilerek daha geniş bir düşünsel çerçeveye oturtulacaktır.

3.1. Zygmunt Bauman: Akışkan Modernite ve Kimlik Bunalımı

Zygmunt Bauman'ın (2000) "akışkan modernite" kavramı, modern bireyin geleneksel aidiyetlerden, sabit kimliklerden ve net değer yargılarından uzaklaştığı bir toplumsal evreyi betimler. Bu evrede birey, sürekli dönüşüm halinde olan bir kimlik yapısına sahiptir; yerleşik değil, hareketlidir; kararlı değil, esnek. Faust karakteri, bu bağlamda, akışkan öznenin edebî bir temsildir. Bilimsel bilgiye olan doymak bilmeyen arzusu, kariyerle tatmin olmaması, metafizik bilgiyi araması ve nihayetinde şeytani bilgiye yönelmesi; Faust'un kimlik inşasının tamamlanamayan, sürekli ertelenen bir süreç olduğunu gösterir.

Faust ne geleneksel bir bilgedir ne de postmodern bir özne; o, her iki figürün arasındaki geçişkenliği temsil eder. Bauman'a göre modern birey "her şeyi deneyimlemek isteyen ama hiçbirinde karar kılamayan" bir figürdür ve Faust da tam olarak bu kimlik parçalanmasının somutlaşmış hâlidir. Kimliğin buharlaştığı, değerlerin görecelileştiği bir dünyada Faust'un hakikat arayışı, bir yön arayışına dönüşür. Bilgi artık mutlak hakikat değil; tüketilmesi gereken bir

deneyim nesnesidir. Bu nedenle Faust, bilgiye ulaşmakla değil; bilgiyle ne yapacağını bilememekle trajikleşir.

3.2. Michel Foucault: Bilgi-İktidar Diyalektiği ve Epistemik Tahakküm

Michel Foucault'ya (1980) göre bilgi, yalnızca anlam üretme aracı değil; aynı zamanda iktidarın ve denetimin aracıdır. Bu bağlamda Foucault'nun kavramsallaştırdığı "epistemik tahakküm" ve "disiplin iktidarı", bilginin belirli kurumsal ve ideolojik yapılarda **temerküz ederek**, bireyler üzerinde sistematik denetim mekanizmaları kurduğunu ortaya koyar. Faust'un bilimsel bilgiyle doğa üzerinde egemenlik kurma arzusu, yalnızca bireysel bir sapma değil, modernitenin bilgi yoluyla kurumsallaşan iktidar yapılarının alegorisidir. Bilmek, aynı zamanda yönetmek ve biçimlendirmek anlamına gelir. Bu yaklaşıma göre, Faust'un bilgiye duyduğu tutku masumane değildir. Bilgi onun için salt bir öğrenme nesnesi değil, doğa üzerindeki egemenlik arzusunun epistemolojik kılıfıdır. Faust'un deneysel tıbbi aşarak büyüye, okültizme ve şeytani güce yönelmesi, bilginin iktidar üretme potansiyelinin edebî bir izdüşümüdür.

Foucault'nun "epistemik tahakküm" dediği durum, Faust'un bilgiyle kurduğu ilişkide belirgin hâle gelir. Faust, bilginin taşıyıcısı değil; bilginin kurbanıdır çünkü bilgi onda etik bir sorumluluk doğurmaz, yalnızca tahakküm nesnesine dönüşür. Mefistofeles, bu süreçte bilginin karanlıkla buluşma noktasıdır. Mefistofeles aracılığıyla elde edilen bilgi, Faust'un sadece çevresine değil, kendisine de yabancılaşmasına neden olur. Foucault'nun disiplin toplumlarında bilgi-iktidar yapısının bireyleri nasıl şekillendirdiğine ilişkin gözlemleri, Faust'un dönüşen kimliğiyle birebir örtüşmektedir. Dijital çağda, Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisi kavramsallaştırması algoritmik düzlemde yeniden biçimlenmektedir. Rouvroy ve Berns'e (2020) göre, modern öznellik artık yalnızca görünür ve disipline edilebilir olmaktan değil; öngörülebilir, yönlendirilebilir ve kontrol edilebilir olmaktan geçer.

3.3. Max Weber: Araçsal Akıl ve Ahlaki Gerileme

Max Weber'in (2002) "amaçsal akıl" (Zweckrationalität) kavramı, modern toplumda bireyin davranışlarını fayda, verimlilik ve sonuç odaklı olarak şekillendirdiğini ileri sürer. Faust'un bilgiye yönelik çabaları da bu anlamda "anlamsal değil, araçsal" bir akılçlıkla yönlendirilmektedir. Bilgiye ulaşma arzusu, hakikati keşfetme çabası olmaktan çıkmış; başarı, güç ve kudret elde etmenin aracı hâline gelmiştir. Bu durum, Faust'un etik normlara sırtını dönerek faydacılıkla hareket etmesine neden olur.

Weber'in rasyonalizasyon eleştirisi çerçevesinde, Faust'un trajedisi modern bireyin etik erozyonunun bir alegorisi olarak okunabilir. Artık amaçlar değil, sonuçlar belirleyicidir. Gretchen'i elde etme arzusu, bilginin deneyime dönüşmesi, gençlik iksirine yönelme gibi tercihler; Faust'un etik ilkeleri değil, anlık faydayı

öncelediğini gösterir. Bu bağlamda, Weber'in "demir kafes" metaforu, Faust'un içinde hapsediği değer yitimine işaret eder: Rasyonel kararlar bireyi özgürleştirmez; aksine onu kendi içsel hakikatinden uzaklaştırır.

3.4. Judith Butler ve Nancy Fraser: Toplumsal Cinsiyet, Temsil Krizi ve Mağduriyetin İnşası

Judith Butler'ın (1990) toplumsal cinsiyet kuramı, cinsiyet kimliklerinin sabit ve biyolojik değil, toplumsal olarak inşa edilmiş ve performatif olduğunu öne sürer. Gretchen karakteri, bu bağlamda toplumsal cinsiyet normları tarafından biçimlendirilmiş, ataerkil düzenin hükmü altında şekillenmiş bir "kadınlık" temsili sunar. Gretchen'in sesi bastırılmış, iradesi görmezden gelinmiş, arzusu şeytanlaştırılmıştır. Bu durum, Eva Illouz'un (2007) duyguların neoliberal rejimlerce şekillendirildiğine dair analizini hatırlatır. Aşk ve arzu, bireysel deneyimler olmaktan çıkar; toplumsal normların içinde yeniden üretilir. Gretchen'in arzusu da bu bağlamda "tehlikeli" kılınmış ve cezalandırılmıştır. Nitekim Gretchen'in Faust tarafından baştan çıkarılması ve toplum tarafından mahkûm edilmesi, cinsiyetlendirilmiş bir suç ve ceza rejiminin ürünüdür.

Nancy Fraser (2009), "tanınma adaleti" kavramı üzerinden bu mağduriyeti daha da genişletir. Gretchen'in yalnızca bireysel bir kadın olarak değil; temsiliyeti olmayan, görünmeyen ve susturulan bir toplumsal kategori olarak dışlandığına işaret eder. Fraser'a göre toplumsal adalet yalnızca maddi eşitlik değil, temsil edilme ve tanınma hakkının sağlanmasıyla mümkündür. Gretchen'in mahkûmiyeti bu nedenle bir aşk hikâyesinin trajik sonucu değil, yapısal adaletsizliğin cisimleşmiş hâlidir. Bu noktada, Gretchen'in konumu yalnızca edebi değil; sosyolojik ve feminist kuramlar açısından da merkezi bir tartışma alanı sunar.

3.5. Carl Gustav Jung: Gölge Arketipi ve Mefistofeles'in Psikodinamiği

Carl Gustav Jung'un (1959) "gölge" arketipi, bireyin bastırılmış, kabul etmek istemediği, toplumsal olarak dışlanmış ama içsel olarak varlığını sürdüren yönlerini temsil eder. Mefistofeles bu anlamda dışsal bir düşmandan ziyade, Faust'un içindeki bastırılmış dürtülerin ve arzuların bir yansımasıdır. Jung'a göre gölgeyle yüzleşmeyen birey, bütünlüğe ulaşamaz. Bu bağlamda Mefistofeles, Faust'un gölgesiyle yüzleşmesini sağlayan bir projeksiyon figürüdür.

Mefistofeles'in rehberliği, Faust'un karanlık yönlerini görünür kılar. O yalnızca bir şeytan değil; Faust'un içindeki kibir, güç arzusu ve vicdani kayıtsızlığın temsilcisidir. Jung'un "persona" (sosyal maske) ve "gölge" ayrımı, Faust'un toplum önünde bilge maskesiyle yaşarken içsel olarak bir doyumsuzluk ve yıkım dürtüsü taşıdığını gösterir. Mefistofeles bu maskeyi kaldırır ve Faust'u kendi iç gerçekliğiyle

yüzleştirir. Böylece karakterin dönüşümü, yalnızca olay örgüsünde değil; psikodinamik düzeyde de tamamlanır.

Bu kuramsal çerçeve sayesinde Faust yalnızca dramatik bir trajedinin değil; modernitenin sunduğu kimlik, güç, bilgi ve etik eksikliğin çok katmanlı bir temsil alanına dönüşür. Her bir düşünür, Faust anlatısındaki bir yönü açığa çıkarırken, modern bireyin içinde bulunduğu parçalanmışlık ve çatışma hâlini anlamlandırmak için birer teorik araç sunmaktadır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Burada, Johann Wolfgang von Goethe'nin Faust adlı eseri, karakter temsilleri ve tematik yapıları aracılığıyla çok katmanlı bir analiz sürecine tabi tutulmaktadır. Çalışmanın amacı, eserdeki temel karakterler — Faust, Mefistofeles ve Gretchen — üzerinden modern bireyin bilgi arayışı, etik sorumlulukları ve toplumsal yapılarla kurduğu ilişkileri disiplinlerarası bir bakış açısıyla tartışmaktır.

Faust'un bitmek bilmeyen bilgi arzusu, yalnızca bireysel bir entelektüel açlığı değil; aynı zamanda modernitenin epistemolojik krizini ve insanın mutlak hakikate ulaşma çabasındaki sınırlarını simgeler. Mefistofeles karakteri, psikanalitik bağlamda bireyin karanlık yönünü, yani Jungiye anlamda 'gölge' arketipini temsil ederken, aynı zamanda etik ikilemlerin, özgür irade sorununun ve kötülüğün doğasına ilişkin tartışmalar için bir zemin oluşturur. Gretchen ise, toplumsal normlar, cinsiyet rolleri ve ahlaki yargılar bağlamında incelenerek, bireyin sistemsel adaletsizlikler karşısındaki kırılganlığını ve mağduriyetini gözler önüne sermektedir.

Alt başlıklarda her bir karakterin yapısal ve simgesel işlevi, felsefi (özellikle varoluşçu düşünce), sosyolojik (toplumsal cinsiyet, sınıf ve ahlak normları) ve psikolojik (bilinç, bilinçdışı, kimlik) perspektiflerden değerlendirilerek, modern bireyin yaşadığı değer bunalımı, yabancılaşma, sorumluluk ve özgürlük gibi kavramlar ekseninde çözümlemeler yapılacaktır. Böylece, Faust'un yalnızca edebi değil, aynı zamanda felsefi ve sosyolojik düzeyde de çağdaş birey deneyimini yansıtan bir yapı olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

4.1. Faust'un Arayışı: Bilgi, Kudret ve Hakikatin İzinde Bir İnsan

Goethe'nin Faust karakteri, yalnızca bir bilgin değil; aynı zamanda modern insanın temsildir. Faust'un en belirgin özelliği, bilginin sınırlarını aşma, sıradanlığın ötesine geçme ve tanrısal olana ulaşma arzusudur. Bu yönüyle Faust, hem Aydınlanma çağına hem de sonrasındaki bireyin içsel çatışmalarını yansıtan simgesel bir figür hâline gelir. Goethe'nin eseri, bu arayışın yalnızca entelektüel değil; ahlaki, ruhsal ve hatta varoluşsal bir mücadele olduğunu vurgular.

Dr. Faust'un doğumuyla gelen "sır"a ulaşma arzusu, ilk bakışta bir bilgelik arayışı gibi görünür. Ne var ki, bu arayış zamanla bir doyumsuzluğa, varoluşsal

boşluğa ve benliğin erozyonuna dönüşür. Ezberlediği bilgiler, akademik unvanlar ve yüksek mevki Faust'u tatmin etmez. Gerçek bilgiye ulaşmak için tüm geleneksel yolları yetersiz görür ve bu noktada metafizik olanın, hatta şeytani olanın kapısını çalar.

Bu zihinsel ve ruhsal boşluk anında Mefistofeles'in fısıltısı belirir. Mefistofeles'in temsil ettiği güç, dışsal bir zorlayıcı olmaktan çok, Faust'un içinde yankılanan karanlık arzulara bir yankıdır (Foucault, 1980). Fısıltı, onun bilgi arzusuna değil, bu arzunun altındaki kudret ve sınırsızlık tutkusuna hitap eder. Çünkü Faust, bilgiye değil; tanrısal bir egemenliğe ulaşmak ister. Bu noktada Goethe'nin Faust'u, Prometheus mitini çağırıştırır: Tanrılara meydan okuyan insan.

Ancak her kazanım, bir kaybın habercisidir. Mefistofeles'in sunduğu lütuflar –gençlik, kudret, cazibe– Faust'un içindeki boşluğu geçici olarak örter ama onu doldurmaz. Çünkü dışsal kazanımlar, içsel hakikati gölgeler. Faust, bilgiye sahip olur, arzularına erişir; ama bu süreçte insan kalabilme vasfını yitirir. Goethe burada önemli bir soruyu merkeze alır: İnsan ne zaman ve nasıl özünden uzaklaşır?

Dr. Faust'un yaşadığı dönüşüm, aslında modern bireyin de trajedisidir. Bilgiye ve teknolojiye ulaşmak artık mesele değildir; mesele, bu bilgiyle ne yapıldığını ve insanın neye dönüştüğünü sorgulamaktır. Bugünün dünyasında Faust, veriyle anlaşıma yapan bir yazılım mühendisi, algoritma yöneten bir finans dehası ya da sınır tanımayan bir bilim insanı olabilir. Ama her biri aynı tehlikeyle karşı karşıyadır: Hakikatin yerini, kontrol ve kâr hırsı alabilir (Bauman, 2000).

Goethe'nin Faust'u, bilgiyi bir araç değil, bir amaç hâline getirmenin bedelini öder (Weber, 1978). Ve bu bedel, yalnızca bireysel değildir. Faust'un arayışı, Gretchen gibi masumların hayatına da mal olur. Çünkü hakikat, yalnızca bilmekle değil, onu hangi niyetle taşıdığını ilgilidir. O yüzden Faust'un trajedisi, insanlığın modern çağa uzanan trajedisidir: Bilgiye erişmekten daha zor olan, bilgiyi taşıyacak ahlaki olgunluğa erişmektir.

Goethe'nin Faust eserindeki başlıca karakterler – Faust, Mefistofeles ve Gretchen– yalnızca dramatik bir hikâyenin figürleri değil, aynı zamanda farklı sosyolojik ve felsefi temaları sembolize eden alegorik anlatı araçlarıdır. Her karakter, modern bireyin içsel çatışmaları, toplumla kurduğu ilişkiler ve etik tercihler bağlamında özgün bir temsil sunar. Aşağıdaki tabloda, bu üç temel karakterin hangi temalarla ilişkilendirildiği ve hangi kuramsal yaklaşımlarla çözümlendiği özetlenmiştir:

Karakter	Temsil Ettiği Temalar	İlgili Kuramsal Yaklaşımlar
Dr. Faust	Bilgi tutkusu, kimlik krizi, araçsallaşmış akıl, etik belirsizlik	Zygmunt Bauman – Akışkan Modernite Max Weber – Araçsal Akıl
Mefistofeles	Gölge benlik, arzu, içsel provokasyon, etik sınama	Michel Foucault – Bilgi-İktidar Carl Jung – Gölge Arketipi Judith Butler – Toplumsal Cinsiyet
Gretchen	Mağduriyet, toplumsal cinsiyet, sessizlik, görünmezlik	Nancy Fraser – Tanınma Adaleti Kimberlé Crenshaw – Çokkesişimlilik (Intersectionality)

Tablo 1: Karakterlerin Tematik Karşılaştırması

Bu üç karakterin temsil ettiği tematik eksenler, yalnızca bireysel psikolojiye değil; aynı zamanda modern toplumun yapısal kırılmalarını da yansıtır. Faust'un bilgi arayışı, Mefistofeles'in gölge yönleri ve Gretchen'in sessiz mağduriyeti; bilgi çağında bireyin etik sorumlulukla, içsel boşlukla ve toplumsal adaletsizlikle kurduğu gerilimli ilişkiyi gözler önüne serer. Bu tablo, karakter analizlerinin yalnızca bireysel düzeyde değil, sosyolojik ve kuramsal düzeyde de çok boyutlu olarak değerlendirilmesini mümkün kılar.

4.2. Mefistofeles: Karanlığın Fısıltısı ve Kendi İçimizdeki Gölge

Goethe'nin Faust eserinde Mefistofeles, şeytani bir varlıktan çok, insan ruhunun karanlık yönlerine ayna tutan bir figürdür. Geleneksel anlatılardaki iblis tasvirlerinden farklı olarak, Mefistofeles korkutucu değil, akılcıdır; tehdit edici değil, davetkârdır. Karanlığı zorla dayatmaz; insana kendi içindeki karanlıkla temas kurdurtur. Bu yönüyle Mefistofeles, dışsal bir düşmandan ziyade içsel bir gölgedir: İnsan benliğinde bastırılmış, inkâr edilmiş ve yönlendirilmemiş arzu, kibir ve doyumsuzlukların sesi.

Mefistofeles'in varoluş biçimi, onun yönteminde gizlidir: O, bağırır; fısıldar. İnsanı ikna etmez; sadece eşlik eder. Goethe'nin sunduğu bu şeytani figür, aslında insanın kendi zihninin içinde bir yansıma olarak işlev görür. Bu fısıltı, dışarıdan gelen bir kötülük değil, içeride büyüyen boşluğun ifadesidir. O nedenle Mefistofeles, Faust'u zorlamaz; yalnızca yön gösterir. Seçimi yapan, her zaman Faust'un kendisidir.

Bu bağlamda Mefistofeles'in en tehlikeli yönü, "doğrudan günahkâr" olmaması, insanı kendi kendine günaha sürüklemesidir. O, yalnızca Faust'un içinde bastırılmış arzulara bir alan açar. Faust'un anlaşılmayı imzalaması, iradesizliğin değil; sorumluluğu bilinçli şekilde üstlenmenin bir göstergesidir. Bu anlaşma, görünürde bir kazanım olsa da, içerikte bir teslimiyettir. Mefistofeles'in ustalığı tam da burada ortaya çıkar: Kendi sesini Faust'un sesi hâline getirerek, insanı kendine rağmen kendisiyle yüzleştirir.

Goethe'nin Mefistofeles'e söylediği "Ben, daima kötülüğü isteyen ama sonunda iyiyi yaratan bir gücüm" cümlesi, bu figürün diyalektiğini ortaya koyar. Bu söylem, şeytanı yalnızca kötülüğün değil, aynı zamanda sınanmanın ve dönüşümün aracı olarak da görür. Zira kötülükle karşılaşmadan iyiliği seçmenin ahlaki bir değeri yoktur. Mefistofeles bu bağlamda, Faust'un içsel imtihanını mümkün kılan bir provokatördür. İnsan kendi gölgesiyle yüzleşmeden bütünlüğe erişemez.

Bu gölge kavramı, psikolojik düzlemde Jung'un "persona" ve "shadow" ayrımına yaklaşıp (Jung, 1959). Mefistofeles, Faust'un personası olan "bilge, çalışkan adam" maskesinin altındaki gölgeyi, yani bastırılmış arzuları ve kibri görünür kılar. Faust, Mefistofeles'le yaptığı anlaşmada sadece ruhunu değil, aynı zamanda maskesini de teslim eder. Artık o yalnızca bir bilgin değil; kudreti, arzuyu ve bencilliğiyle bir bütün hâlinde bir insandır.

Bu yönüyle Mefistofeles, yalnızca bir karakter değil; bir yöntem, bir ses, bir süreçtir. Modern insan için bu ses ekranlardan, reklamlardan, algoritmalarından ya da başarı kültürünün sloganlarından gelebilir. Ama asıl mesele, bu fısıltının nereden geldiği değil, neden yankı bulduğudur. Çünkü karanlık, dışarıdan değil, içeriden doğar.

Ve sonuçta Mefistofeles'in gücü, Faust'un zayıflığında değil, potansiyelinde yatar. İblis, insanın ne kadar ileri gidebileceğini bilir; bu yüzden onu sınır tanımaya çağırır. Ama bu çağrı, her zaman insanın kendi içindeki soruyla çakışır: "Ben kimim ve neye razıyım?" İşte bu yüzden Mefistofeles, yalnızca bir düşman değil; insanın kendi kendisiyle imtihanıdır.

4.3. Gretchen'in Hikâyesi: Sessiz Kurbanın Temsili

Faust trajedisi çoğunlukla bireyin içsel yolculuğu ve ruhsal çöküşü üzerinden değerlendirilse de, bu yolculuğun çevresinde kırılıp ezilen hayatların sessiz tanıklığı da eserin temelini oluşturur. Bu bağlamda Gretchen, Goethe'nin sadece Faust'un ruhsal buhranını değil, onun seçimlerinin ve arzularının çevresel yıkımını da görünür kılmak için yapılandırdığı derinlikli bir karakterdir. Gretchen'in hikâyesi, bir aşkın hikâyesi olmaktan çok, iktidarın, arzusun ve ihmalkârlığın mağdur ettiği masumiyetin çığlığıdır.

Gretchen, Faust'un Mefistofeles ile yaptığı anlaşmanın en somut bedelini ödeyen kişidir. Faust'un sahip olmak istediği kudret, bilgi ve tatmin arzusunun

yol açtığı karanlık süreçte en ağır kaybı yaşayan, iradesi elinden alınan ve vicdanı susturulan kurbandır. Faust için geçici bir deneyim olan ilişki, Gretchen için bir hayatın yıkımıdır. Sevgisiyle değil, yıkımıyla baş başa bırakılır.

Goethe, Gretchen'i sıradan bir kadın olarak değil; toplumun göz ardı ettiği, bastırıldığı, değer atfetmeden sömürdüğü tüm "öteki"lerin bir temsili olarak kurgular. Gretchen'in hamile bırakılması, annesinin ölümüne neden olan ilaç verme suçu, kardeşinin ölümüne sebebiyet veren çatışma, ve nihayetinde çocuğunu öldürmekle suçlanarak idama mahkûm edilmesi... Bu zincirleme felaketler, Faust'un kararlarının bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Gretchen'in düşüşü, bir bireyin değil, bir düzenin çarpıklığının ifadesidir. Bu düzen, yalnızca ataerkil değerlerin değil; aynı zamanda erkek egemen kültürde cinsiyete dayalı iktidarın kurumsal olarak temerküz ettiği bir toplumsal yapının sonucudur. Gretchen'in susturulması, görünmezleştirilmesi ve mahkûm edilmesi; bu sistemsel güç birikiminin bireysel bir bedene yansımalarıdır.

Burada önemli olan, Gretchen'in pasif kurbanlığı değil, sessizliğinin anlamıdır. Onun sesi kısıldıkça, toplumun ve Faust'un kendi vicdanı da körleşir. Faust, bilgi ve kudret peşinde koşarken, onun yanında sürüklenen insanların ne durumda olduğunu göremez. Gretchen'in yaşadığı trajedi, sadece aşkın kırılma anıyla değil, duyarsızlığın yıkıcılığıyla ilgilidir.

Nitekim Faust'un sonunda içine düştüğü pişmanlık, yalnızca kendine dönük bir arınma değildir. Gretchen'in yaşadıkları, Faust'un seçimlerinin ahlaki bedelini oluşturur. Ve Gretchen'in en trajik anı, idamı beklerken Faust'un onu kurtarma girişimini reddetmesidir. "Kurtarılmak" istemez, çünkü onun gözünde affın bir anlamı kalmamıştır. Bu noktada Gretchen, bir mağdur olmaktan çıkar ve ruhsal olarak Faust'un önüne geçer: Yüzleşmeyi ve bedel ödemeyi kabul eder. Bu ise onu ruhen özgürleştirir.

Gretchen'in karakteri üzerinden okunacak modern çıkarım, özellikle bugün hâlâ süregelen kadınların görünmez mağduriyetlerine dikkat çekme potansiyeli taşır (Butler, 1990). Bilim, güç, arzu veya başarı uğruna ilerleyen modern insan, tıpkı Faust gibi ardında bıraktığı enkazı göremeyebilir. Gretchen'in hikâyesi, bu enkazın içinde kalmış hayatların, suskunlukların ve bastırılmış seslerin yankısıdır.

Gretchen sadece bir figür değil; bir vicdandır. Unutulanları, susturulanları, yok sayılanları temsil eder (Fraser, 2000). Faust'un trajedisi onunla tamamlanır; çünkü gerçek düşüş, yalnızca kişinin kendi ruhuna ihanet etmesiyle değil, başkalarının hayatını hiçe saymasıyla başlar. Gretchen'in yaşadığı düşüş, yalnızca cinsiyet temelli bir mağduriyet değil; aynı zamanda sınıf, cinsiyet ve sosyal statü kesişiminde oluşan çok yönlü bir dışlanmışlığın örneğidir. Kimberlé Crenshaw'un (1989) ortaya koyduğu "intersectionality" kuramı bağlamında Gretchen, hem kadın olması hem de alt sınıf bir toplumsal

pozisyonda bulunması nedeniyle çok katmanlı bir baskıya maruz kalır. Bu durum, onun yalnızca bir birey değil; yapısal eşitsizliklerin kurbanı olduğunu gösterir.

Gretchen'in yaşadığı düşünüş yalnızca cinsiyet temelli bir mağduriyet değil, aynı zamanda kesişen kimliklerinin (cinsiyet, sınıf, yaş, ailevi konum) onu nasıl çok yönlü baskılara açık hâle getirdiğinin örneğidir (Crenshaw, 1989). Kimberlé Crenshaw'un (1989) geliştirdiği "intersectionality" (çokkesişimlilik) yaklaşımı, Gretchen'in sadece "kadın" olması nedeniyle değil; genç, evlilik dışı ilişki yaşayan, ekonomik ve sosyal olarak güçsüz bir birey olması nedeniyle de maruz kaldığı sistemik dışlanmayı açıklamakta işlevseldir. Bu bağlamda Gretchen, ataerkil düzenin mağdur ettiği "kadın" olmanın ötesinde, çoklu eşitsizliklerin kesişim noktasında ezilen bir toplumsal figürdür. Bu noktada Collins ve Bilge (2020), toplumsal adaletsizliğin yalnızca tekil kimliklere değil; sınıf, ırk, yaş ve cinsiyetin kesişiminde şekillenen çok kesişimli deneyimlere dayanarak ortaya çıktığını savunur. Gretchen bu bağlamda hem kadın hem de sınıfsal olarak marjinalleştirilmiş bir figür olarak konumlanır.

4.4. Bilginin Laneti: Faust'un Modern Yansımaları

Goethe'nin Faust eseri, yalnızca 18. yüzyılın entelektüel krizlerini değil, aynı zamanda modern insanın süregiden çelişkilerini de önceden haber veren bir yapıt olarak okunabilir. Dr. Faust'un bilgi uğruna ruhunu Mefistofeles'e satması, klasik bir "şeytanla anlaşma" teması olmanın ötesine geçerek, insanlığın bilgiyle kurduğu etik ilişkisi sorgulayan sembolik bir anlatı haline gelir. Bu bağlamda Faust'un trajedisi, modern çağın bilimsel, teknolojik ve toplumsal açmazlarının metaforik izdüşümüdür.

Faust'un en temel arzusu, "her şeyi bilmek" ve "sınır tanımama" isteğidir. Bu istek, modern çağın insanında da benzer biçimde yankılanır. Bilgiye ulaşmak bir idealden çok, bir ihtiyaç, hatta bir rekabet aracına dönüşmüştür. Ancak bilginin kutsallığı değil, kullanılış amacı belirleyicidir. Bugün yapay zekâdan genetik mühendisliğine, siber teknolojilerden nükleer enerjiye kadar her bilgi alanı, Faust'un hikâyesinde olduğu gibi, beraberinde etik sorular doğurmaktadır. Bilgiye ulaşmak artık bir marifet değil, sorumluluk yükleyen bir imtihandır.

Faust, sınırsız bilgi karşısında sınırlı kalbinin çatışmasını yaşar. Modern insan ise bilgiye ulaşmada sınırsızken, anlam üretmede giderek yoksullaşmaktadır. Bilgiyle hakikatin arasındaki uçurum büyümektedir. Bilgi çoğaldıkça, değerler bulanıklaşmakta; zihin genişledikçe kalp daralmaktadır. Bu nedenle Faust'un düşünüşü, sadece bireysel değil, kolektif bir hafıza kaybının alegorisi olarak da okunabilir. Modern dünyanın en büyük paradokslarından biri de budur: Her şey bilinirken, insanın kendisi unutulmuştur.

Bu çerçevede Mefistofeles'in çağdaş suretleri artık mitolojik veya şeytani figürler değildir. Onlar, veri tabanlarında, ekranlarda, algoritmalarda, kâr odaklı düzenlerde saklıdır. Tıpkı Mefistofeles gibi, modern sistemler de zorlamaz; yalnızca arzuyu yönlendirir. Zuboff'a (2019) göre modern birey, görünüşte özgür tercihlerle hareket etse de, aslında algoritmik yönlendirme ve veri madenciliği aracılığıyla sistemsel olarak biçimlendirilmektedir. Bu yapının daha geniş bir boyutunu Nick Couldry ve Ulises Mejias (2019) "veri kolonyalizmi" kavramıyla açıklar. Onlara göre dijital çağda bireyler, yalnızca bilgi tüketicisi değil; aynı zamanda ekonomik sömürüye açık birer veri kaynağına dönüşmektedir. Faust'un arayışı bu bağlamda, hem özneleşen hem de metalaşan bireyin simgesine evrilir. Bu gözetim kapitalizmi ortamında Faust'un bilgelik arayışı, performans ve verim baskısı altında şekillenen yeni bir tahakküm biçimine dönüşür. Nitekim burada tüketim kültürü, başarı baskısı, sürekli gelişim zorunluluğu gibi kavramlar, bireyin içsel boşluğunu dışsal başarılarla doldurma vaatleriyle şekillenir. Bu süreçte insan, kendi karanlığını meşrulaştıracak "rasyonel" bahaneler üretmeye başlar. Bilgi artık aydınlanmak için değil, iktidar üretmek için kullanılmaktadır.

Goethe'nin Mefistofeles'ine atfedilen "Ben, daima kötülüğü isteyen ama iyiyi yaratan bir gücüm" sözü, modern çağda tersyüz olmuştur: Günümüzde insanlık sıklıkla iyilik adına yola çıkar; fakat sonuçları kötülüğe açılabilir. Teknolojik ilerleme, çevresel yıkımı; tıbbi gelişmeler, biyolojik silahları; iletişim devrimi, mahremiyetin kaybını doğurmuştur. Bilginin laneti işte burada gizlidir: Niyetin ötesinde, aracın doğurduğu sonuçların sorumluluğunda.

Modern Faust artık bir laboratuvarında değil, bir sunucunun içinde yaşıyor. Anlaşma mürekkep değil, veriyle yapılıyor. İmza artık parmak iziyle, dijital kimlikle atılıyor. Ve ne yazık ki, hâlâ kimse satır aralarını okumuyor.

Burada temel soru şudur: Bilgiye ulaşmak mı önemlidir, yoksa o bilgiyi taşıyacak ahlaki omurgaya sahip olmak mı? Goethe, Faust'un hikâyesinde bu soruyu açıkça bırakır; cevabı okura, zamana ve vicdana havale eder.

Modern çağın Faust'ları için kurtuluş, bilginin nesnesi olmak değil, öznesi olabilmekten geçer. Çünkü bilgi, yalnızca bir araçtır; nasıl kullanıldığı, kim tarafından kullanıldığı ve kimler için kullanıldığı, onu anlamlı ya da yıkıcı kılar.

Bugünün bilgi toplumunda Faust'un arayışı artık yapay zekâ sistemlerinde, genetik mühendislikte, veri madenciliğinde veya yapay bilinç yaratma projelerinde yeniden biçimlenmektedir. Bu bağlamda Floridi (2021), bilginin artık yalnızca epistemolojik değil, etik ve ontolojik bir sorumluluk alanı hâline geldiğini savunurken; Boddington (2020), yapay zekânın karar verme süreçlerine dahil edilmesiyle insan öznesinin sorumluluk ve ahlak zemininde belirsizleştiğini

vurgular. Bilgiye sahip olmak bir üstünlük değil; derin bir etik sorumluluk gerektirir. Floridi (2021), bilgi felsefesinin artık “veri temelli sorumluluk etiği”ne evrilmesi gerektiğini savunurken; Boddington (2020), yapay zekâya karar verme yetkisi verildiğinde, insanın hem özne hem de nesne olarak konumunun belirsizleştiğini vurgular. Bu durum, Faust’un yaşadığı etik gerilimin artık çok daha geniş ölçekte yaşandığını gösterir: Bilgi, yalnızca bireysel değil; kolektif kaderin yönünü belirlemektedir.

4.5. Aynadaki Yüz: Vicdan, Tövbe ve Hesaplaşma

Faust’un trajedisinin doruk noktası, Mefistofeles’le olan ilişkisi değil; kendi aynasındaki yüzle karşılaşmasıdır. Çünkü hakikat, en sonunda aynada görülen şeydir. Goethe’nin Faust’u, nihai olarak bir felsefi yolculuktur: Dış dünyanın çekiciliğinden, iç dünyanın karanlığına; oradan da yüzleşme ve pişmanlıkla doğan içsel dönüşüme doğru ilerleyen bir serüven.

Faust’un aynaya baktığı sahne, dramatik olduğu kadar metafizik bir kırılma anıdır. Mefistofeles’in sesi susar ve onun yerine kendi iç sesi, yani vicdanı konuşur. Bu suskunluk anı, aslında bir başlangıçtır. Çünkü vicdan, görünmeyen sesi, hesap gününün en samimi tercümanıdır. Faust, burada tüm seçimlerinin sorumluluğunu üstlenir: “Ben seçtim. Ben yürüdüm. Ama şimdi duruyorum.” Bu cümle, özgürlüğün, sorumluluğun ve tövbenin birleştiği yerdir.

Vicdan, Faust’un en büyük sınavıdır. Dışsal bir cezalandırıcı değil; içsel bir muhasebecidir. Bilgi, kudret ve arzu peşinde koşarken bastırıldığı tüm duygular, şimdi aynada yüzüne çarpar. Goethe, burada yüzleşmenin gücünü ve zorunluluğunu vurgular. Çünkü tövbe, sadece bir pişmanlık değil; bir yeniden inşa eylemidir. Faust’un tövbesi, geçmişin silinmesi değil; onunla yüzleşerek geleceği inşa etme çabasıdır.

Bu noktada “Allah affeder mi? Allah affetse kul affeder mi?” sorusu devreye girer. Faust’un yaşadıkları, bireyin sadece Tanrı’yla değil, insanlarla da kurduğu etik ilişkinin bir yansımasıdır. Kul hakkı, sadece bir dini mesele değil; insanlığın temel adalet ilkesidir. Çünkü bir söz, bir ihmal, bir bencillik; bir hayatı karartabilir. Faust’un hikâyesinde bu gerçek Gretchen üzerinden somutlaşır. Onun masumiyeti, Faust’un arzusunun gölgesinde ezilir. Ve ne yazık ki, bazı yaraların telafisi yoktur; sadece tanıklığı kalır geriye.

Bu bağlamda, affedilmek silinmek değil, hatırlamak ve onarmaya çalışmaktır. Faust’un kurtuluşu, Tanrı’nın affına değil, yüzleşme iradesine ve telafi çabasına bağlıdır. Goethe, burada insanın içsel dönüşümünü esas alır. Vicdanın sesiyle yüzleşmeyen, gerçek tövbeye ulaşamaz.

Modern dünyada da bu aynayla yüzleşmek büyük bir ihtiyaçtır. Çünkü günümüz Faust’ları da seçimlerinin bedelini görmekten kaçınır. Teknolojinin, siyasetin, ekonominin sunduğu büyüleyici imkanlar, vicdanın

fısıltısını bastırır. Ancak bir gün, sessizlik olur. Ve o sessizlikte sadece içimizdeki yüz konuşur.

Kurtuluş, her şeyden önce kendi gölgemizle yüzleşmektir. Yaptıklarımızla, yapmadıklarımızla, susturduklarımızla. Çünkü hakikat, yalnızca bakmayı bilen gözlerle görünür. Ve her hesap günü, aslında bir ayna karşısında başlar.

4.6. Gretchen’in Sessizliği: Mağduriyet, Adalet ve Toplumsal Vicdan

Goethe’nin Faust eserinde trajedinin merkezinde her ne kadar Dr. Faust’un içsel yolculuğu yer alsada, bu yolculuğun en sarsıcı ve kalıcı yankısı Gretchen’in hikâyesinde duyulur. Gretchen, yalnızca bireysel bir mağduriyetin simgesi değildir; aynı zamanda toplumun bastırıldığı, susturduğu, görmezden geldiği kurbanların sesidir. Bu sessizlik, yalnızca Gretchen’in değil, onun nezdinde tüm susturulanların yankısıdır.

Faust’un Gretchen ile ilişkisi, bilgi arayışının ve kudretin bedelini başkalarına ödeten modern bireyin ikilemini simgeler. Faust kendi arzularının peşinden giderken, onun yolculuğu boyunca kimlerin ezildiğini, kimlerin hayatının karardığını düşünmez. Gretchen’in hamile kalması, annesini kaybetmesi ve sonunda akıl sağlığını yitirmesi, Faust’un kişisel doyumunun yarattığı kolektif yıkımın somut örnekleridir. Bu bağlamda Gretchen, Faust’un düşüşünün dışavurumudur.

Gretchen’in trajedisi, yalnızca Faust’un değil; Mefistofeles’in de temsil ettiği toplumsal yapıların, eril tahakkümün ve görmezden gelinen güç ilişkilerinin bir sonucudur. Faust’un arzuları, Gretchen’in masumiyeti üzerinde şekillenirken; toplum onun düşüşünü yargılamakla yetinir, ona yardım etmez. Gretchen’in çöküşü, sadece bireysel bir ahlaki zaafın değil, toplumsal vicdansızlığın da yansımasıdır.

Gretchen karakteri, bugünün dünyasında da yankısını sürdürür. Zayıf bırakılan, sesi duyulmayan, sistematik olarak ikinci plana itilen kadınların ve mağdurların temsili haline gelir. Dolayısıyla Faust’un hikâyesi, yalnızca bireysel değil; kolektif bir vicdan çağrısıdır. Bize şu soruları sorar: Güç, kimlerin hayatı pahasına kazanılır? Sessiz kalanlar ne zaman duyulmaya başlanır? Mağduriyet adaletle mi son bulur, yoksa unutulup gitmeye mi mahkûmdur?

Bu nedenle gerçek kurtuluş, sadece Faust’un kendi içsel arınmasında değil; etrafındaki yıkımın farkına varmasında ve bununla yüzleşmesindedir. Gretchen’in affı, sadece Faust’un tövbesine değil, toplumun yüzleşmesine ve onarmasına da bağlıdır.

Bugün hâlâ Gretchen’in sessizliği yankılanıyorsa, bu sessizlik artık bir sorumluluğa dönüşmelidir. Ahmed’in (2021) çalışmasında belirttiği gibi, bastırılan, duyulmayan ya da kurumsal kanallarda sürekli “şikâyet eden” olarak damgalanan kadınlar, toplumsal vicdanda karşılık bulmakta zorlanırlar. Gretchen’in sessizliği, bu sistematik bastırma rejimlerinin edebi bir öncülüdür. Bu noktada

toplumsal vicdanın tesisi ancak, yalnızca bireyin ahlaki hesaplaşmasıyla değil; tüm yapıların, değerlerin ve kararların adaletle yeniden inşasıyla mümkündür.

Çünkü bazen en derin tövbe, susanların sesini duymakta ve onları görünür kılmaktır. Ve gerçek adalet, yalnızca güçlülerin değil; en zayıfın bile hakkını teslim edebildiğimizde başlar.

5. TARTIŞMA

Goethe'nin Faust adlı eseri, bireyin bilgiye ulaşma arzusu üzerinden modern toplumun etik, epistemolojik ve vicdani çatışmalarını görünür kılan çok katmanlı bir anlatıdır. Tartışma bölümünde, Faust'un karakterinde somutlaşan arayışın modern bireydeki karşılığı kuramsal çerçevelerle ilişkilendirilerek analiz edilmektedir. Özellikle bilgi, güç, vicdan, cinsiyet ve kimlik gibi eksenlerde şekillenen çatışmalar, yalnızca bireysel değil, toplumsal bir bağlamda da yeniden değerlendirilmektedir.

5.1. Bilgi Arayışının Ahlaki Bedeli: Araçsallaşan Bilgelik

Faust'un bilgiye ulaşma arzusu, başlangıçta entelektüel bir aydınlanma arayışı gibi görünse de zamanla kontrol, egemenlik ve kudret isteğine dönüşür. Bu dönüşüm, bilgiye yüklenen anlamın değişimini gösterir. Michel Foucault'nun (1980) bilgi-iktidar ilişkisi, burada merkezi bir açıklama sunar: bilgi tarafsız değildir; bilginin üretildiği, dolaşıma sokulduğu ve kullanıldığı her bağlamda bir iktidar ilişkisi işler. Faust'un da bilgiyi etik amaçlarla değil, doğa üzerinde tahakküm kurmak için araçsallaştırması, bu iktidar dinamiğini örnekler.

Faust'un bilgiyi, doğayı dönüştürmek ve insan üzerindeki sınırları aşmak için kullanması, onu ahlaki bağlamdan koparır. Bu dönüşüm, yalnızca Batı modernitesine özgü bir anlayış değil, küresel teknoloji felsefelerinin de sorguladığı bir süreçtir. Yuk Hui (2016), teknolojik bilgiye ilişkin kozmoteknik bakışın, sadece faydayı değil, anlamı da içermesi gerektiğini savunur. Faust'un anlamdan kopuk bilgi arayışı, bu bağlamda etik bir kırılmaya dönüşür. Bu noktada bilgi artık aydınlatan değil; yöneten bir işlev kazanır. Luciano Floridi (2013), bu dönüşümün sadece epistemolojik değil; aynı zamanda ontolojik bir boyutu olduğunu vurgular. Bilgi, bireyin dijital varlık koşulunu belirleyen temel bir etik zemine dönüşür. Bu nedenle Faust'un bilgiyle kurduğu ilişki yalnızca kontrol değil; varoluşsal bir sorumluluk sorusudur. Max Weber'in (2002) "araçsal akıl" (Zweckrationalität) kavramı da bu noktada devreye girer. Faust'un bilgi arayışı, anlam üretmekten çok sonuç almak, verimlilik sağlamak ve pratik fayda üretmek odaklıdır. Bu durum, modern bireyin de bilgiyle kurduğu ilişkiyi açıklar: bilgi, epistemolojik bir hakikatin değil; performans, çıktı ve başarı gibi ölçütlerin nesnesine dönüşmüştür.

Bu bağlamda Faust, yalnızca bir bilgin değil; bilgiyi araçsallaştıran, etik sorumluluğu göz ardı eden modern

öznenin prototipidir. Bilgiye ulaşmak onun için bir arzu değil; bir üstünlük aracıdır. Ancak bu arayış, kaçınılmaz olarak değerlerden kopuşu ve vicdani boşluğu beraberinde getirir.

5.2. Vicdanın Sessizliği ve Etik Sorumluluğun Geri Çekilişi

Faust'un Mefistofeles ile yaptığı anlaşma, yalnızca metafizik bir "ruh satışı" değil; aynı zamanda etik sorumlulukla bağını koparan bir zihinsel tercihtir. Bu tercih, görünürde dışsal bir kötülüğe boyun eğmek gibi görünse de, aslında içsel yüzleşmenin ertelenmesi anlamına gelir. Carl Jung'un (1959) "gölge" arketipi, bu süreci anlamlandırmak açısından işlevseldir: Mefistofeles, Faust'un bastırıldığı, yüzleşmekten kaçtığı karanlık yönlerinin yansımasıdır.

Modern birey açısından da benzer bir süreç gözlemlenmektedir. Ahlaki kararlar, çoğu zaman bireysel konfor ve çıkar uğruna bastırılmakta ya da ertelenmektedir. Vicdan, teknolojik ilerleme, tüketim kültürü ve dijital yönlendirme içinde susturulmakta; birey, kendi kararlarının sorumluluğunu almaktan uzaklaşmaktadır. Hannah Arendt'in (1958) "düşünmenin ahlaki sorumlulukla kesiştiği" argümanı bu noktada önemlidir. Faust, düşüncesini eyleme dönüştürmeyen; eylemi de sorumlulukla değil, arzu ile yürüten bir özne hâline gelir.

Mefistofeles'in rehberliğiyle hareket eden Faust, aslında kendi karanlığıyla yüzleşmeyi reddeder. Günümüzde de bireyin rasyonel kararları, vicdani muhakemenin önüne geçmekte; etik sorumluluk, yapısal olarak geri çekilmektedir. Bu durum, toplumsal düzlemde de "etik körlük" ve "kolektif sorumluluktan kaçış" olarak tezahür eder.

5.3. Gretchen Üzerinden Toplumsal Cinsiyet, Mağduriyet ve Sessizlik

Gretchen karakteri, Faust eserinde yalnızca bir bireysel mağduriyetin sembolü değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, ataeril tahakkümün ve yapısal sessizliğin alegorik bir temsilidir. Judith Butler'ın (1990) toplumsal cinsiyet kuramı, Gretchen'in kimliğinin toplum tarafından inşa edildiğini ve bu kimliğin ataeril normlar doğrultusunda şekillendiğini gösterir. Gretchen, arzularını ifade etmesi yasaklanmış, pasifize edilmiş ve ahlaki normlar uğruna kurban edilmiş bir figürdür.

Nancy Fraser'ın (2009) "tanınma adaleti" kavramı ise Gretchen'in yaşadığı dışlanmayı daha geniş bir bağlama taşır. Ona yöneltilen suçlamalar, yalnızca bireysel hataların değil; temsil edilmeme, sesini duyuramama ve görünmezlik üzerinden işleyen bir toplumsal haksızlığın ürünüdür. Gretchen'in düşüşü, aşk ya da arzu gibi bireysel duygulardan değil; yapısal bir adalet krizinden kaynaklanmaktadır. Axel Honneth (2007) bu krizi "tanınmama" üzerinden ele alır. Ona göre tanınmamak yalnızca dışlanmak değil; bireyin ahlaki olarak geçersiz sayılmasıdır. Gretchen'in sesi

duyulmadıkça, toplumsal yapı onun varlığını da inkâr etmiş olur.

Buna ek olarak Kimberlé Crenshaw'un (1989) ortaya koyduğu "çokkesişimlilik" (intersectionality) yaklaşımı, Gretchen'in yalnızca kadın olduğu için değil; genç, yoksul ve sosyal güvenceden yoksun biri olarak da çoklu baskılara maruz kaldığını ortaya koyar. Bu perspektiften bakıldığında Gretchen, yalnızca Faust'un bireysel trajedisinin değil; modern toplumun sistematik dışlama pratiklerinin kurbanıdır.

5.4. Modernite, Bilgi ve Yabancılaşma: Faust'un Çağdaş İzdüşümleri

Faust'un karakterinde tezahür eden doyumsuzluk, kimliksizleşme ve sürekli arayış hâli, Zygmunt Bauman'ın (2000) "akışkan modernite" kavramıyla yakından ilişkilidir. Faust, herhangi bir bilgiyle tatmin olmayan; kimliğini sabitleyemeyen, sürekli "daha fazlasını" arayan bir özneye dönüşür. Bu dönüşüm, modern bireyin toplumsal ve dijital ağlar içinde parçalanmış özne yapısıyla paralellik gösterir.

Günümüzde birey, algoritmalarla yönlendirilen tercihler, veriyle şekillenen kimlikler ve hızla tüketilen anlamlar arasında kendini yeniden üretmek zorundadır. Faust'un "her şeyi bilme arzusu", günümüz insanının "her şeye erişme" ama hiçbirinde derinleşememe hâline dönüşür. Shoshana Zuboff'un (2019) "gözetim kapitalizmi" tanımı, modern bireyin bilgi üretme sürecinde artık bir özne değil; veri nesnesi hâline geldiğini ileri sürer.

Bu çerçevede, Luciano Floridi (2021) bilgi çağında etik sorunların artık epistemolojik değil; ontolojik ve politik düzeyde tartışılması gerektiğini savunur. Paula Boddington (2020) ise yapay zekâ uygulamaları bağlamında "karar veren sistemlerin etik sorumluluğu"nu sorgular. Faust'un bilgiyle olan ilişkisi de bu bağlamda güncellenebilir: artık birey yalnızca bilgiye ulaşmakla değil, o bilgiyi adil, sorumlu ve şeffaf bir biçimde taşıyıp taşıyamamakla yargılanır.

5.5. Kurtuluş ve Hesaplaşma: Vicdanın Yüzleşmeyle Yeniden Doğuşu

Goethe'nin sunduğu kurtuluş anlatısı, dışsal bir ilahi müdahaleye değil; içsel yüzleşmeye dayanmaktadır. Faust'un dönüşümü, tövbenin yalnızca bir pişmanlık değil; aynı zamanda etik sorumluluğu üstlenme çabası olduğunu gösterir. Bu, Hannah Arendt'in (1958) vurguladığı üzere, düşünmenin ahlaki eylemle kesiştiği noktadır. Gretchen'in affı ve Faust'un kurtuluşu, yalnızca bireyin değil; toplumun da vicdanla yeniden temasa geçmesi gerektiğini gösterir. Çünkü gerçek yüzleşme, yalnızca bireysel hataları görmekle değil; bu hataların sistemik yankılarını anlamakla mümkündür. Bununla birlikte, Faust'un sonunda kurtuluşa erişmesi bazı yorumcular tarafından eleştirel şekilde değerlendirilmiştir. Özellikle postmodern düşünürler, bu kurtuluş anlatısının etik sorumluluğu yeterince sorgulamadığını, bireyin pişmanlık ifadesiyle geçmişteki

yıkımları telafi edemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Faust'un arınması bir dönüşüm değil; geçmişin sorumluluğundan kaçış olarak da okunabilir.

Faust'un sonunda kurtuluşa erişmesi, bazı eleştirel okumalarda sorgulanmıştır. Özellikle postmodern etik anlayışına göre, bireyin geçmişte yol açtığı yıkım yalnızca pişmanlıkla silinemez. Gretchen'in yıkımı, sadece Faust'un değil, toplumun da ahlaki zaaflarının ürünüdür. Bu nedenle Faust'un kurtuluşu, etik bir arınmadan çok, modern bireyin kendi sorumluluğundan kaçışının meşrulaştırılması olarak da okunabilir. Bu eleştiriler, Goethe'nin sunduğu ilahi affın, gerçek adalet ve onarıcı etik ile geliştiğini öne sürer.

6. SONUÇ: FAUST'UN AYNASINDA MODERN İNSAN

Johann Wolfgang von Goethe'nin Faust adlı eseri, yalnızca klasik Alman edebiyatının önemli bir örneği değil, aynı zamanda insan doğasının sınırsız merakını, bilgiyle kurulan etik ilişkileri ve modern çağda vicdanın bastırılmasıyla ortaya çıkan içsel çatışmaları evrensel düzeyde yansıtan zamansız bir anlatıdır. Felsefi derinliği, karakter çözümlemeleri ve güncelliğini koruyan temaları sayesinde edebiyat, felsefe ve sosyal bilimler arasında disiplinlerarası bir değerlendirme zemini sunar. Bu yönüyle Faust, yalnızca yazıldığı dönemin değil, modern toplumun ahlaki, bilişsel ve toplumsal sorgulamalarının da evrensel bir alegorisi olarak okunabilir (Goethe, 2006).

Dr. Faust'un bilgiye ulaşma arzusu uğruna ruhunu Mefistofeles'e teslim etmesi bireysel bir trajedi gibi görünse de, bu olay daha geniş bir perspektifte değerlendirildiğinde modern bireyin bilgiyle kurduğu ilişkinin; güç, arzu ve sorumluluk arasında yaşadığı etik ikilemlerin bir yansımasıdır. Sürekli kendini yeniden inşa eden, kimliğini performansa göre şekillendiren ve hakikat arayışının yerine başarıyı koyan modern birey, Faust karakterinde vücut bulur (Bauman, 2000).

Zygmunt Bauman'ın "akışkan modernite" kavramı, sabit değerlerden kopmuş, sürekli dönüşen bir birey tipine işaret eder. Bu bağlamda Faust'un bitmek bilmeyen bilgi arayışı yalnızca entelektüel bir merak değil, aynı zamanda modern insanın kimlik krizlerinin bir yansımasıdır. Bilgi, Faust için nihai bir amaç olmaktan çıkar; kendini gerçekleştirme çabasının bir aracına dönüşür. Ancak ne arzular doyurulabilir ne de bilgi tamamen elde edilebilir; bu da Faust'un arayışını köksüz ve yönsüz bir hale getirir (Bauman, 2000).

Michel Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisine dair teorik çerçevesi (1980), Faust'un anlatısal yapısını anlamak için önemli bir perspektif sunar. Foucault'ya göre bilgi, yalnızca öğrenilen bir içerik değil, bireyin düşünce ve davranışlarını şekillendiren bir iktidar aracıdır. Faust'un bilgiye olan tutkusu, hakikati aramaktan çok doğaya ve insana hükmetme arzusunu içerir. Bu noktada bilgi, etik bir sorumluluktan ziyade üstünlük kurma aracına dönüşür. Modern toplumda bilginin yaygınlaşmasına rağmen, hâlâ bir tahakküm

aracı olarak işlev gördüğü görülmektedir. Faust'un hem bilgiye sahip olan hem de onun yükü altında ezilen bir figür olarak sunulması, modernitenin akıl ve fayda temelli yapısına dair eleştirel bir okumayı gerekli kılar.

Max Weber'in "amaçsal akıl" (Zweckrationalität) kavramı çerçevesinde Faust'un eylemleri, ahlaki değerlerden çok fayda ve sonuç odaklıdır. Anlamdan ziyade çözüm üretmeye yönelen bir bilgi anlayışıyla hareket eden Faust, modern bireyin etik sorumluluğu geri plana iten araçsal aklını temsil eder. Ancak bu akıl, bireyi kendi iç dünyasından uzaklaştıran bir yabancılaşmaya dönüşür (Weber, 2002). Bu çalışma, Faust'u yalnızca edebi bir metin olarak değil, aynı zamanda sosyolojik, felsefi ve psikolojik boyutlarıyla modern bireyin etik, kimliksel ve toplumsal krizlerini çözümlemeyi amaçlamıştır. Faust'un içsel yolculuğu, Mefistofeles'in yönlendirmesi ve Gretchen'in trajedisi, bilgi çağında değer yitimini, vicdanın suskunluğunu ve toplumsal duyarsızlığı gözler önüne seren temel unsurlardır.

Bu bağlamda Faust, bireysel bir trajedinin ötesine geçerek, modern çağda bilginin birey üzerindeki etkilerini, etik kırılmaları ve kolektif vicdan kaybını alegorik bir düzlemde ortaya koyar. Faust'un arayışı, aynı zamanda bilgi toplumunda güç ve otoritenin belirli kurumsal yapılarda temerküz etmesi sonucu ortaya çıkan epistemolojik eşitsizlikleri de görünür kılar. Modern birey, sadece bilgiye değil; o bilgiyi kimlerin ürettiği, denetlediği ve dolaşıma soktuğu güç ağlarına da bağımlıdır. Elizabeth Anderson (2017), bu güç ağlarını "özel hükümet" olarak adlandırır; bireylerin bilgiye erişimi, aslında görünmeyen otorite yapıları tarafından şekillendirilir. Faust'un bilgiye erişimi de bu bağlamda ayrıcalıklı, hiyerarşik ve denetimli bir bilgi sistemine işaret eder. Bu noktada Faust, yalnızca trajik bir karakter değil, aynı zamanda zihinsel, ahlaki ve toplumsal sıkışmışlık içinde debelenen günümüz insanının simgesidir. Eserdeki etik ikilemler ve vicdani yüzleşme, veri çağında yaşayan bireylerin yaşadığı zihinsel ve toplumsal çalkantılara karşılık gelir. Bugün bireyler sınırsız bilgiye ulaşabiliyor olsa da, bu bilginin sorumluluğunu taşımakta ciddi etik sorunlar yaşamaktadır.

Bu açıdan Faust, çağdaş bilim insanı, siyasetçi ve dijital yurttaş için önemli bir uyarıdır: Bilmek neye yarar ve bu bilginin bedelini kim öder? Yapay zekâdan genetik mühendisliğine, veri ve teknolojiye kadar pek çok alanda modern çağın Faust'ları, aynı temel sınavla karşı karşıyadır: Güce sahip olmak mı, yoksa bu gücü vicdan ve etikle yönetmek mi? Çünkü bilgi kutsal değildir; önemli olan, onu taşıyan kişinin niyeti, karakteri ve sorumluluğudur.

Goethe'nin Faust'u, insan ruhunun derinliklerine inen, hem düşüşü hem de yükselişi bir arada sunan ve hâlâ günümüz insanına seslenen evrensel bir başyapıttır. Eser, gerçek kurtuluşun dışsal değil, bireyin kendi aynasına bakıp yüzleşmesiyle mümkün olduğunu hatırlatır. Faust'un kendi seçimlerinin farkına varması,

özgürleşmenin ve tövbenin başlangıcıdır. Gretchen'in sessiz çılgılığı ise bireysel hırsların çevresindeki insanlara verdiği zararı ve susturulanların hikâyelerinin önemini ortaya koyar. Böylece Faust, yalnızca bireysel değil, toplumsal vicdanın da sınındığı bir metin olarak değer kazanır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, S. (2021). *Complaint!*. Duke University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1jgt3hs>
- Anderson, E. (2017). *Private government: How employers rule our lives (and why we don't talk about it)*. Princeton University Press.
- Arendt, H. (1958). *The human condition*. University of Chicago Press.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.
- Bloom, H. (Ed.). (1987). *Goethe's Faust (Modern Critical Interpretations)*. Chelsea House.
- Boddington, P. (2020). *Ethics of artificial intelligence: A new approach*. Springer.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Collins, P. H., & Bilge, S. (2020). *Intersectionality* (2nd ed.). Polity Press.
- Couldry, N., & Mejias, U. A. (2019). *The costs of connection: How data is colonizing human life and appropriating it for capitalism*. Stanford University Press.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139–167.
- Floridi, L. (2013). *The ethics of information*. Oxford University Press.
- Floridi, L. (2021). *The logic of information: A theory of philosophy as conceptual design*. Oxford University Press.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972–1977* (C. Gordon, Ed.). Pantheon Books.
- Fraser, N. (2000). Rethinking recognition. *New Left Review*, 3, 107–120.
- Fraser, N. (2009). *Scales of justice: Reimagining political space in a globalizing world*. Columbia University Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford University Press.
- Goethe, J. W. von. (2006). *Faust: A tragedy* (D. Luke, Trans.). Oxford University Press. (Original work published 1808)
- Honneth, A. (2007). *Disrespect: The normative foundations of critical theory*. Polity Press.
- Hui, Y. (2016). *The question concerning technology in China: An essay in cosmotechnics*. Urbanomic.
- Illouz, E. (2007). *Cold intimacies: The making of emotional capitalism*. Polity Press.
- Jung, C. G. (1959). *Aion: Researches into the phenomenology of the self*. Princeton University Press.
- Kaufmann, W. (1961). *From Shakespeare to existentialism: Studies in poetry, religion, and philosophy*. Princeton University Press.
- Rouvroy, A., & Berns, T. (2020). Algorithmic governmentality and prospects of emancipation. *Theory, Culture & Society*, 37(1), 3–28. <https://doi.org/10.1177/0263276418757312> (Orijinal makale 2013'te yayımlanmış, ancak 2020 özel sayısında yeniden basılmıştır.)
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (Vol. 1). University of California Press.
- Weber, M. (2002). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism* (T. Parsons, Trans.). Routledge. (Original work published 1905)
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.